

компенсовані збільшенням надходжень після відновлення зростання національної економіки. До того ж залучення додаткових інвестицій в економіку України дозволить створити нові високооплачувані робочі місця та підвищити добробут населення, що і є метою економічного розвитку країни.

Список використаних джерел

1. Юхименко П. І. Історія економічних учень: підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К.: Знання, 2005. – 583 с.
2. Павловський М. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М. Павловський. – К.: Техніка, 2001. – 312 с.
3. Геєць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) / В. М. Геєць // *Фінанси України*. – 2011. – № 3. – С. 3-18.
4. Кудряшов В. П. Державна підтримка економічного зростання в Україні / В. П. Кудряшов // *Фінанси України*. – 2009. – № 9. – С. 42-53.

5. Крупка М. І. Фінансово-кредитні механізми інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

6. Закон України „Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” від 16 липня 1999 р. № 991-XIV із змінами і доповненнями та в редакції Закону України від 12 січня 2006 р. № 3333-IV.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. ФРГ / Отв. ред. Г. А. Буланов. – М.: Междунар. отношения, 1990. – 128 с.

9. Спессо Р. Итальянская экономика с послевоенных лет до наших дней / Р. Спессо. – М.: Мысль, 1984. – 118 с.

10. Майер Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку / Джеральд М. Майер, Джеймс Е. Раух, А. Філіпченко. – К.: Либідь, 2003. – 688 с.

О. В. Воловодова

*канд. соціол. наук
м. Донецьк*

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ – УМОВА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД

Згідно з підсумковим документом Генеральної асамблеї ООН, прийнятим у 2000 р., - "Декларації тисячоліття", - у якому сформульовано цілі сталого розвитку, а також підсумковим документом, прийнятим у 2012 р. на конференції ООН зі сталого розвитку "Ріо+20", - "Майбутнє, яке ми обираємо", - реалізація соціальної складової сталого розвитку передбачає перш за все ліквідацію бідності, голоду, покращення стану малозабезпечених людей та тих, що опинились у важкій життєвій ситуації [1; 3].

У підсумковому документі конференції ООН "Майбутнє, яке ми обираємо" зазначається необхідність створення таких умов, "щоб плодами розвитку користувались всі верстви населення ... і щоб до нього було залучено все суспільство" [1, п. 31]. Це потребує залучення до процесів сталого розвитку і активної участі в них різних зацікавлених сторін, серед яких: місцеві громади, неурядові організації, люди похилого віку, інваліди тощо. Необхідно добиватись "їх активного залучення у процеси, які сприяють виробленню рішень, плануванню й реалізації стратегій і програм в області сталого розвитку" [1, п. 43], а також "підвищення узгодженості, покращення координації, недопущення дублювання зусиль" [1, п. 75] у процесі співпраці.

Обов'язкова участь структур громадянського суспільства як суб'єктів сталого розвитку та доцільність їх взаємодії з іншими суб'єктами закріплена в усіх базових документах з питань сталого розвитку, прийнятих світовою спільнотою [1; 2; 4; 5].

Учасники саміту "Ріо+20", виходячи з того, що для забезпечення сталого розвитку необхідним є "укріплення та реформування інституційних рамок" [1, п. 76], у підсумковому документі "Майбутнє, яке ми обираємо" заявили "про свою рішучість укріпляти інституційні рамки сталого розвитку, які будуть, зокрема, ... розширювати участь громадянського су-

спільства..." [1, п. 76]. У цьому документі відзначається також "важливість усунення причин бідності і вирішення обумовлених нею проблем шляхом здійснення комплексних, скоординованих і послідовних стратегій на всіх рівнях" [1, п. 107]. Відносно місцевого рівня це потребує використання комплексного підходу до планування і створення таких, що стало функціонують, міст та населених пунктів міського типу, в тому числі шляхом підтримки місцевої влади, підвищення рівня інформованості громадськості та розширення масштабів участі міських жителів, у тому числі бідних, у процесах прийняття рішень" [1, п. 134]. Важливим заходом є також підтримка місцевих ініціатив, які мають бути спрямовані "на забезпечення мінімального рівня соціального захисту для всіх громадян" [1, п. 156].

Однією з основних причин бідності в західних країнах визнається нездатність людей впливати на владу, їх безправ'я як наслідок неучасті у процесах прийняття управлінських рішень. Визнання даного факту призвело до того, що в цих країнах у процесі подолання бідності беруть активну участь люди, які проживають на одній території і мають спільні проблеми і потреби, тобто місцеві спільноти/общини [10; 11; 12; 13].

Завдяки просуненню ініціатив бідних, залученню їх шляхом демократії прямої дії до процесу прийняття рішень і співпраці з іншими суб'єктами розвитку соціально незахищені люди отримують можливість здійснювати певний контроль за ресурсами забезпечення власної життєдіяльності.

Участь членів общин у процесах подолання бідності та забезпечення сталого розвитку в західних країнах здійснюється головним чином за рахунок підтримки з боку держави, регіональних та (або) муніципальних органів влади, фондів (донорських організацій), наукових установ, різноманітних неурядових

некомерційних організацій (громадських об'єднань) – структур громадянського суспільства.

Доцільність безпосередньої участі громадян у процесах подолання бідності та забезпечення сталого розвитку місцевих спільнот полягає перш за все в тому, що завдяки реалізації їх добровільної активності у складі відповідних громадських об'єднань та різноманітних дорадчих громадських структур (рад, комітетів, комісій, експертних груп тощо) залучаються нові ресурси. Це ініціатива, творчість, відповідальність, певні навички, вміння та ін. Об'єднання даних ресурсів з адміністративними ресурсами місцевої влади у процесі взаємодії/співпраці значно підвищує можливості впливу на обставини, несприятливі для підвищення добробуту, соціальної безпеки людей та управління сталим розвитком. Крім цього, безпосередня участь мешканців у процесах прийняття та реалізації управлінських рішень сприяє демократизації системи місцевої влади та розвитку самоврядування. З моральної точки зору корисність даної участі полягає в тому, що завдяки наділенню повноваженнями бідних вони не ізольовуються в соціальних гетто (як, наприклад, в Україні у районах закриття містоутворюючих підприємств та ін.), а залучаються до прийняття та реалізації рішень. У результаті в умовах обмеженого фінансування забезпечується доступ найменш захищених соціальних груп до ресурсів розвитку і тим самим більша соціальна справедливість.

Таким чином, міжнародні документи зі сталого розвитку, а також досвід західних країн свідчать, що залучення об'єднань громадян на рівні місцевих спільнот до прийняття рішень та взаємодії/співпраці з органами місцевого самоврядування з питань подолання бідності та забезпечення сталого розвитку в рамках відповідних стратегій і програм є необхідною умовою їхньої результативності – економічної, соціальної, моральної.

В Україні, як відомо, проблема зниження рівня бідності є вкрай актуальною. Під час дії державної Стратегії подолання бідності (2001-2011 рр.) суттєвих успіхів у її вирішенні не відбулось. Так, замість очікуваного вже в 2010 р. рівня бідності 21,5% (за відносним критерієм¹), у 2011 р. він становив 24,1%. Порівняно з 2001 р. цей показник зменшився лише на 2,1% [6; 7]. За прогнозними даними, що наведені у прийнятій у 2011 р. Кабінетом Міністрів України Державній цільовій соціальній програмі подолання та запобігання бідності на період до 2015 року, очікуваний рівень бідності наприкінці терміну її дії повинен складати 23,9% [6]. Таким чином, незважаючи на передбачення у програмі низку заходів, спрямованих на подолання та запобігання бідності, державні органи влади планують залишити її рівень без суттєвих змін. Це означає, що у період з 2011 до 2015 р. до категорії бідних буде належати, у кращому випадку, близько чверті населення України. Але в умовах кризи ситуація погіршиться.

Бідність – це таке економічне становище, при якому люди не мають можливості самостійно оплатити вартість необхідних для життя благ та послуг і потребують від держави соціальної допомоги. Система соціальної допомоги, що функціонує в Україні та реалізується в рамках відповідних програм, охоплює різні її види: грошову, в натуральному вигляді (продукти харчування, одяг, медикаменти), соціальні послуги (обслуговування вдома та у стаціонарних закладах), пільги (звільнення від плати за проїзд у громадському транспорті або її зменшення, придбання ліків,

оплата житлово-комунальних послуг, освіти тощо). Крім того, деякі види соціальних послуг громадяни отримують на підприємствах. Незважаючи на це, за даними звіту Програми розвитку ООН в Україні 2011 р. "Україна: на шляху до соціального залучення" половина бідних сімей не отримала жодного виду допомоги, тобто була відторгнута від соціальної підтримки [8, с. 85-86]. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2012 р. більш ніж п'ята частина населення України (21,0%) потребувала соціальної допомоги в останні 12 місяців, але не отримала жодного її виду [9, с. 606].

Однією з основних причин високого рівня бідності в Україні є те, що як на державному, так і на місцевому рівнях управління влада не допускає громадян, зокрема, бідні верстви населення та громадські об'єднання, що мають захищати їхні інтереси, до прийняття рішень з питань життєзабезпечення і тим самим контролю над ресурсами, які необхідні для цього.

При розробці державної політики подолання бідності в Україні, на відміну від західних країн, нездатність громадян впливати на владу не розглядається як причина бідності. Так, у Стратегії подолання бідності (2001-2011 рр.) її головними причинами визнавались такі: "зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, що мають суто економічне підґрунтя, відсутність розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги" [7]. Відсутність переліку причин бідності у Державній цільовій соціальній програмі подолання та запобігання бідності на період до 2015 року [6] свідчить про те, що через 10 років їх розуміння органами державної влади України не змінилось. Тому втілення в рамках цільової програми в управлінську практику, в тому числі на рівні місцевого самоврядування, науково обґрунтованих інституційних механізмів (з усіма їхніми складовими – правовою, фінансовою, організаційною, інформаційною тощо) регуляції взаємодії/співпраці органів влади з громадськими об'єднаннями та забезпечення участі громадян у процесі подолання бідності як найважливішої цілі сталого розвитку, не передбачається. Виходячи з цього розробка даних механізмів, зокрема інституційного механізму регуляції взаємодії органів місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян у сфері надання соціальної допомоги незахищеним (бідним) верствам населення, є актуальним завданням. Для його вирішення необхідним є з'ясування думок представників органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян щодо доцільності використання різних елементів цього механізму.

У зв'язку із зазначеним вище мета статті полягає у виявленні шляхом опитування ставлення службовців органів місцевого самоврядування та керівників громадських об'єднань м. Донецька до окремих елементів інституційного механізму регуляції їх взаємодії, а саме до засобів її забезпечення у сфері надання соціальної допомоги незахищеним мешканцям².

² Опитування було проведено в березні-серпні 2012 р. соціологами Інституту економіки промисловості НАН України та соціологічної лабораторії Донецького державного університету управління. У ньому взяли участь 484 представники трьох організаційних структур, серед них: 1) 297 службовців органів місцевого самоврядування, які працюють у Донецькому міськвиконкомі і 9 райвиконкомів м. Донецька у таких підрозділах: управління з питань праці і соціального захисту населення; управління із зв'язків з громадськістю; управління та відділи охорони здоров'я; освіти; культури і туризму; у справах сім'ї, молоді та міжнародних зв'язків; комітети фізичної культури та спорту; організаційний відділ; служба у справах неповнолітніх;

¹ Відносний критерій бідності складається із 75% медіанних сукупних витрат у розрахунку на умовного дорослого.

Згідно з даними опитування більша (та приблизно однакова) кількість керівників громадських організацій (58,8%), керівників органів самоорганізації населення – ОСН (60,7%) та працівників органів місцевого самоврядування (62%) вважають, що для поліпшення взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими організаціями, які надають соціальну допомогу, та отримання більш вагомих для громади результатів у цій сфері необхідно створити інформаційні бази даних, по-перше, про всі категорії мешканців, що потребують тих чи інших видів соціальної допомоги, та, по-друге, про установи, що їх надають (табл. 1). Створення таких баз даних – це необхідний крок для налагодження системи адресної соціальної підтримки.

Доцільним є створення робочої групи з представників органів місцевого самоврядування і організацій, що надають соціальну допомогу, для розробки правил їх взаємодії у процесі спільної діяльності. На користь цього висловилося 50% керівників громадських організацій, 47,7% керівників ОСН, 36,4% працівників органів місцевого самоврядування.

Переважає більшість керівників громадських організацій (61,3%) вважає, що для покращення взаємодії суб'єктів надання соціальної допомоги має сенс розробка та впровадження місцевого нормативно-правового акта, який визначає порядок спільного прийняття рішень. Із цим погодилось також більше третини працівників органів місцевого самоврядування (36,4%) та більше чверті керівників ОСН (27,1%).

На думку досить значної (та приблизно однакової) кількості керівників громадських організацій (43,8%), керівників ОСН (37,4%) та службовців органів місцевого самоврядування (39,4%), для регуляції взаємодії органів місцевого самоврядування та організацій, які надають соціальну допомогу, необхідно створити координаційну раду.

Успішна взаємодія/співпраця органів місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян може бути лише при існуванні можливостей для підвищення кваліфікації представників обох сторін, зокрема, оволодіння ними навичками спільної діяльності, а представниками громадських структур – навичками розробки соціальних проєктів, безпосередньої участі у прийнятті та реалізації управлінських рішень і т.ін. Необхідність вирішення проблеми підвищення кваліфікації членів громадських об'єднань усвідомлює третина керівників громадських організацій (33,8%) та керівників ОСН (32,7%), чверть представників органів місцевого самоврядування (25,9%). На думку третьої частини керівників громадських організацій (33,8%), приблизно п'ятої частини керівників ОСН (18,7%) та службовців органів місцевого самоврядування (21,2%), актуальним є також підвищення рівня професіоналізму працівників виконкомів міських та районних рад.

Для покращення взаємодії суб'єктів надання соціальної допомоги та досягнення більш значних її результатів доцільним є забезпечення учасників кон-

сультативно-методичними матеріалами. На користь застосування цього засобу висловилося 40% керівників громадських організацій, 44,9% керівників ОСН та 29,6% працівників органів місцевого самоврядування (табл. 1).

Досвід розвинених країн свідчить, що для забезпечення взаємодії/співпраці органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань необхідним є створення ресурсних центрів розвитку громад (або центрів місцевих/громадських ініціатив). Діяльність ресурсних центрів, які мають статус незалежних громадських структур, спрямована на всіляку підтримку об'єднань громадян, місцевих активістів та волонтерів – розвиток навичок співпраці з органами влади, безпосередньої участі у прийнятті та реалізації управлінських рішень (у зв'язку з чим відбувається також навчання працівників органів місцевого самоврядування), надання інформаційної, консультативно-методичної та іншої допомоги при розробці соціальних проєктів, проведенні соціальної роботи, здійсненні соціальної підтримки незахищених верств населення тощо.

Згідно з даними опитування доцільність створення Центру громадських ініціатив, який повинен здійснювати експертизу і фінансову підтримку громадських пропозицій на конкурсних засадах, навчання членів громадських об'єднань та усіх бажаючих правилам оформлення пропозицій і т.ін., усвідомлюють 62,5% керівників громадських організацій, 42,4% працівників органів місцевого самоврядування та 26,2% керівників ОСН (табл. 2).

Важливим засобом активізації діяльності громадських об'єднань та забезпечення їх взаємодії з органами місцевого самоврядування є міська цільова програма підтримки громадських ініціатив, яка має бути включена до стратегії та соціально-економічної програми розвитку міста. Вважають за необхідне розробку такої програми 52,5% керівників громадських організацій, 46,5% працівників органів місцевого самоврядування та 43,9% керівників ОСН.

Для забезпечення взаємодії структур громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування, зокрема з питань просування громадських ініціатив, необхідним є включення до переліку функціональних обов'язків службовців певних управлінських підрозділів відповідних функцій. Пропозицію щодо введення функції підтримки громадських ініціатив у певних підрозділах виконкомів міських та районних рад (або у відділі по зв'язкам з громадськістю) підтримала приблизно половина керівників громадських організацій (48,8%), третина керівників ОСН (34,6%) та п'ята частина службовців органів місцевого самоврядування (20,9%).

Успішна взаємодія/співпраця структур громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування з питань подання та впровадження громадських ініціатив неможлива без певних процедур, зокрема, прописаних у такому локальному нормативно-правовому акті, як Положення про місцеві ініціативи. Нормативно-правовий акт з цього питання, затверджений міською радою м. Донецька, містить процедуру, яка унеможливує висування та реалізацію громадських ініціатив. Тому, на думку 30% керівників громадських організацій, 26,2% керівників ОСН та 22,6% працівників органів місцевого самоврядування, доцільним є впровадження у життя Положення про місцеві ініціативи у м. Донецьку. Це, без-

2) 80 керівників громадських організацій, які діють на території 9 районів міста; серед них як ті, що здійснюють свою діяльність за матеріальної та організаційної підтримки органів влади в рамках відповідних програм (об'єднання ветеранів, "афганців", "чорнобильців", інвалідів, багатодітних родин), так і ті, що функціонують в основному за рахунок фінансової підтримки закордонних фондів;
3) 107 керівників мікрорайонних органів самоорганізації населення (ОСН), які діють у 9 районах міста; їх діяльність фінансується за рахунок місцевого бюджету. Вибірка є репрезентативною для кожної категорії опитаних.

Таблиця 1

**Засоби поліпшення взаємодії органів місцевого самоврядування та організацій,
що надають соціальну допомогу незахищеним мешканцям, %**

Засоби	Керівники громадських організацій	Керівники ОСН	Працівники органів місцевого самоврядування
Створити робочу групу з представників органів місцевого самоврядування і організацій, що надають соціальну допомогу, для розробки правил їх взаємодії у процесі спільної діяльності	50,0	47,7	36,4
Розробити та впровадити місцевий нормативно-правовий акт, який визначає порядок спільного прийняття рішень	61,3	27,1	36,4
Створити координаційну раду для регуляції взаємодії органів місцевого самоврядування та організацій, які надають соціальну допомогу	43,8	37,4	39,4
Створити інформаційні бази даних про всі категорії мешканців, які потребують тих чи інших видів соціальної допомоги, та про установи, що їх надають	58,8	60,7	62,0
Створити умови для підвищення кваліфікації членів ОСН, недержавних організацій, інших організацій та оволодіння ними методами проведення соціальної роботи і т.ін.	33,8	32,7	25,9
Забезпечити всіх учасників необхідними для роботи консультативно-методичними матеріалами	40,0	44,9	29,6
Підвищити рівень професіоналізму працівників відповідних підрозділів виконкомів міських та районних рад	33,8	18,7	21,2
Важко відповісти	2,5	1,9	9,4

Дані у таблицях наведені у відсотках до кількості тих, хто взяв участь в опитуванні.

Таблиця 2

Засоби активізації діяльності громадських об'єднань та пересічних громадян щодо висування та реалізації ініціативних пропозицій (%)

Засоби	Керівники громадських організацій	Керівники ОСН	Працівники органів місцевого самоврядування
Розробка міської програми підтримки громадських ініціатив і включення її до стратегії розвитку м. Донецька до 2020 р. та до програми соціально-економічного розвитку міста	52,5	43,9	46,5
Створення Центру громадських ініціатив, який повинен здійснювати експертизу і фінансову підтримку громадських пропозицій на конкурсних засадах, навчання членів громадських об'єднань та усіх бажаних правил оформлення пропозицій і т.ін.	62,5	26,2	42,4
Впровадження Положення про місцеві ініціативи у м. Донецьку, що визначає порядок їх висування та реалізації	30,0	26,2	22,6
Включення до числа функцій підрозділів виконкомів міських та районних рад (або відділу по зв'язкам з громадськістю) функції підтримки громадських ініціатив	48,8	34,6	20,9
Популяризація у ЗМІ громадських ініціатив, які успішно реалізуються	71,3	39,3	43,1

умовно, передбачає або докорінну переробку змісту вже існуючого документа, або розробку його нового варіанта.

Для мотивації членів громадських об'єднань, місцевих активістів, жителів територіальної громади до активної ініціативної діяльності необхідним є постійне висвітлення та популяризація у ЗМІ ініційованих громадськістю проектів, які успішно реалізуються. Підтримали цю пропозицію майже три чверті керівників громадських організацій (71,3%), близько 40% керівників ОСН та 43,1% службовців органів місцевого самоврядування.

Таким чином, дані опитування керівників громадських організацій, ОСН та службовців органів місцевого самоврядування свідчать, що одностайна думка відносно необхідності використання тих чи інших засобів забезпечення їх взаємодії/співпраці у сфері надання соціальної допомоги незахищеним мешканцям відсутня. Більш-менш співпадають думки даних категорій опитаних щодо оцінки ними таких засобів забезпечення взаємодії, як: а) створення інформаційної бази даних про всі категорії мешканців, які потребують тих чи інших видів соціальної допомоги, а також про установи, що її надають; б) розробка міської програми підтримки громадських ініціатив і включення її у Стратегію розвитку м. Донецька до 2020 р. та програму соціально-економічного розвитку міста.

Значно більше усвідомлюють доцільність використання тих чи інших засобів забезпечення взаємодії (які фактично є елементами інституційного механізму її регуляції) керівники громадських організацій, ніж керівники ОСН та службовці органів місцевого самоврядування. Переважна більшість керівників громадських організацій вважають за необхідне: а) популяризацію у ЗМІ громадських ініціатив, які успішно реалізуються; б) створення Центру громадських ініціатив; в) розробку та впровадження місцевого нормативно-правового акта, який визначає порядок спільного прийняття рішень органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян.

Вважається, що розробка та впровадження в управлінську практику тих чи інших елементів інституційного механізму регуляції взаємодії органів місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян у сфері надання соціальної допомоги незахищеним мешканцям (як і в інших сферах життєдіяльності громади) є досить складним завданням. Можливість їх втілення у практику багато в чому залежатиме від вибору адекватної інституційної (нормативної) моделі цього механізму, а саме від того, яке значення будуть мати норми та правила даної моделі. Тобто яким типом соціальності/соціальних відносин (та відповідними цінностями) дані норми і правила будуть обумовлені – владно-власницьким (що є зараз домінуючим в українському суспільстві), ринковим або іншими. Виявлення типу соціальності та пов'язаної з ним ціннісної системи, які є найбільш прийнятними для українського суспільства – громадських структур, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів надання соціальної допомоги, подолання бідності й забезпечення сталого розвитку територіальних громад, – тема подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию, 20-22 июня 2012 года, Рио-де-Жанейро, Бразилия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216-1-1_russian.pdf.pdf.
2. Декларация Конференции ООН по проблеме окружающей человека среды, Стокгольм, 5-16 июня 1972 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/humanenv/declarathenv.html>
3. Декларация тысячелетия ООН. Резолюция 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.
4. Наше общее будущее: доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР) / под ред. и с послесл. С.А. Евтеева и Р.А. Перелета. – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
5. Повестка дня на XXI век, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Преамбула [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/intro.html>.
6. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року" №1057 від 31.08.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-%D0%BF>.
7. Указ Президента України "Про Стратегію подолання бідності" №637/2001 від 15.08.2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – №149.
8. Україна: на шляху до соціального залучення / Національна доповідь про людський розвиток 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.
9. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. – 660 с.
10. De Beer F., Swanepoel H. Community development and beyond. J.L. van Schaik ACADEMIK. – 1998. – 118 p.
11. Mayo M., Craig G. Community Participation and Empowerment: The Human Face of Structural Adjustment or Tools for Democratic Transformation? // Community Empowerment. A reader in participation and development / Ed. by Gary Craig and Marjorie Mayo. – ZED BOOKS – London and New Jersey. – 1995. – P. 1-11.
12. O'Gorman F. Brazilian Community development: Changes and Challenges // Community Empowerment. A reader in participation and development / Ed. by Gary Craig and Marjorie Mayo. – ZED BOOKS – London and New Jersey. – 1995. – P. 206-217.
13. Smith M. Concepts of community work – A British view // Community development. Theory and method of planned change / Ed. by Dan A. Chekki. – Vikas publishing house. PVT LTD, 1987. – P. 47-59.